

Ричка Д. О.,

кандидат юридичних наук,

НП «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

Українського державного університету науки та технологій

<https://orcid.org/0009-0001-0207-907X>

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ТІНЬОВУ ЕКОНОМІКУ В ЕНЕРГЕТИЧНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

DIGITAL TRANSFORMATION AND ITS IMPACT ON THE SHADOW ECONOMY IN UKRAINE'S ENERGY SECTOR

У статті здійснено комплексну кримінологічну характеристику тіньової економіки в паливно-енергетичному комплексі України за період 2020–2025 рр. На основі аналізу емпіричних даних визначено масштаби явища (розмір близько 30–32 % ВВП за офіційними оцінками) та основні форми її прояву: неврахований видобуток і переробка енергоносіїв, транскордонна контрабанда пального, фіктивні постачання, подвійна бухгалтерія, ухилення від сплати податків і відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом. Окреслено суб'єктний склад тіньових схем – від організаторів (топ-менеджмент, олігархи) до виконавців низової ланки (робітники, водії, касири) – і проаналізовано мотиваційні, соціально-економічні й інституційні умови їх виникнення (високе податкове навантаження, прогалини в законодавстві, корупційна толерантність).

Здійснено порівняльний огляд антикорупційних практик у ЄС, США та країнах Балтії та обґрунтовано, що цифрова трансформація є ключовим інструментом протидії цьому явищу. Доведено, що широке впровадження цифрових систем обліку підакцизних товарів, автоматизований моніторинг руху енергоносіїв, публічна прозорість процедур, жорсткі штрафи й невідворотність покарання, ефективна робота міжнародних слідчих груп становлять підґрунтя формування політики запобігання злочинності у паливно-енергетичному комплексі України. На основі отриманих даних запропоновано комплекс рекомендацій: посилення кримінальної відповідальності (підвищення санкцій за ухилення від сплати податків), удосконалення інституційної спроможності регулятора (НКРЕКП) та правоохоронців (спеціалізовані підрозділи БЕБ/НАБУ), системна боротьба з корупцією в цій галузі, створення в Україні єдиної цифрової платформи моніторингу руху енергоносіїв, підвищення ролі громадського контролю. Реалізація рекомендацій сприятиме значному зниженню тінізації ПЕК, зміцненню енергетичної безпеки та наповненню державного бюджету.

Ключові слова: *тіньова економіка; паливно-енергетичний комплекс; контрабанда; ухилення від сплати податків; відмивання доходів; корупція; кримінологічна характеристика, єдина цифрова платформа, цифрові інструменти, Big Data та аналітика, міжнародна співпраця.*

The article provides a comprehensive criminological analysis of the shadow economy within Ukraine's fuel and energy complex (FEC) for the period 2020–2025. The scale of the phenomenon is estimated at approximately 30–32% of GDP according to official assessments. The main forms of its manifestation are identified: unrecorded extraction and processing of energy resources, cross-border fuel smuggling, fictitious deliveries, double-entry bookkeeping, tax evasion, and money laundering of criminal proceeds. The structure of shadow schemes is outlined – from organizers (top management, oligarchs) to low-level perpetrators (workers, drivers, cashiers). Motivational, socio-economic, and institutional factors contributing to their emergence are analyzed, including high tax burdens, legislative gaps, and a culture of corruption tolerance.

A comparative review of anti-corruption practices in the EU, the US and the Baltic states has been carried out, and it has been substantiated that digital transformation is a key tool in combating this phenomenon. It has been proven that the widespread introduction of digital systems for accounting for excisable goods, automated monitoring of energy flows, public transparency of procedures, severe penalties and inevitability of punishment, and the effective work of international investigative teams form the basis for the formation of a policy to prevent crime in the fuel and energy complex of Ukraine.

Based on the findings, a set of recommendations is proposed: strengthening criminal liability (increasing penalties for tax evasion), improving the institutional capacity of the regulator (NEURC) and law enforcement (specialized units of the Economic Security Bureau and NABU), systematic anti-corruption efforts in the sector, development of a unified national digital platform for monitoring the movement of energy resources, and enhancement of public oversight. Imple-

mentation of these measures will significantly reduce the level of shadow activity in the FEC, strengthen energy security, and contribute to state budget revenues.

Key words: *shadow economy; fuel and energy complex; smuggling; tax evasion; money laundering; corruption; criminological analysis, single digital platform, digital tools, Big Data and analytics, international cooperation.*

Постановка проблеми. У контексті цифровізації, що є неминучим етапом розвитку суспільства, паливно-енергетичний комплекс (далі – ПЕК) України зіткнувся з новою кримінологічною дилемою. З одного боку, сучасні технології стають інструментом для суспільно небезпечних діянь, що дозволяє їм здійснювати складніші махінації, зокрема з використанням криптовалют та маніпуляцій з даними. З іншого – саме цифрова трансформація є ключем до подолання стрімких процесів тінізації економіки завдяки впровадженню прозорих платформ моніторингу та інструментів Big Data. Отже, виникає гостра необхідність розробки ефективних механізмів, які б дозволили використати потенціал цифрових технологій для боротьби зі злочинністю, у тому числі у сфері енергетики. ПЕК України має стратегічне значення як для економіки, так і для національної безпеки держави. Від ефективності управління ПЕК залежить енергетична безпека, стабільність роботи промисловості та добробут населення. Однак, досі не вдалося вибудувати дієву модель прозорого управління ПЕК – ця сфера залишається однією з найбільш проблемних щодо правового регулювання та захисту від злочинності.

Метою статті є – окреслення науково обґрунтованих механізмів запобігання тіньовій економіці в паливно-енергетичному комплексі України, враховуючи дуальний вплив цифрової трансформації на криміногенну ситуацію та використовуючи потенціал новітніх технологій для боротьби зі злочинністю.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Паливно-енергетична сфера все більше обслуговує приватні інтереси тіньових власників капіталу, а не державні та суспільні інтереси. Паралельно виникла неформальна система відносин і позаправових регуляторних практик, яка підриває державне правове регулювання та правозастосування, створюючи розрив між законом та реальною поведінкою суб'єктів господарювання. Це, своєю чергою, формує сприятливі умови для існування і відтворення злочинності у ПЕК.

Одним із найнебезпечніших проявів цих проблем є тіньова економіка у сфері ПЕК. Тінізація економічної діяльності означає, що значна частина операцій здійснюється поза державним обліком і контролем, не відображається у офіційній статистиці, що призводить до недонадходжень до бюджету та спотворення ринкових відносин. За оцінками Рахункової палати, рівень тінізації економіки України свого часу досягав майже 40% ВВП – це перевищує гранично допустимий рівень з погляду макроекономічної безпеки країни. Хоча в наступні роки офіційні розрахунки фіксували певне зменшення цього показника (наприклад, інтегральний рівень тіньової економіки у 2018–2019 рр. оцінювався на рівні ~28% ВВП, а у 2020 р. – близько 30% ВВП), проблема залишається надзвичайно актуальною. У 2021 році частка тіньової економіки зросла до 32% від ВВП України, тобто фактично третина економічної активності відбувалася в тіні.

За даними Національного антикорупційного бюро (НАБУ), корупційні злочини на підприємствах ПЕК є «наймасштабнішими серед усіх сфер економіки» за кількістю залучених осіб та розмірами збитків.

Сумарний розмір збитків від злочинів, пов'язаних з діяльністю підприємств ПЕК, тільки за окремими епізодами оцінювався НАБУ у понад 11,18 млрд грн. Ці колосальні втрати бюджету йдуть пліч-о-пліч із загрозами енергетичній безпеці, оскільки тіньові схеми підривають стабільність постачання енергоносіїв, сприяють монополізації ринків і корупції в секторі.

На думку кримінологів, сучасний ПЕК є висококорпоративізованим сектором, у якому точиться безкомпромісна боротьба впливових корпоративно-бюрократичних структур («кланів») за енергетичні ресурси, тіньові активи, монополне становище на ринку енергоносіїв і навіть за політичну владу.

Тіньова економіка – багатогранне явище, що охоплює всю невідконтрольну державі економічну діяльність. У статистичній та науковій

літературі її часто називають неOBSергованою економікою (від англ. non-observed economy), тобто такою, що розвивається поза межами офіційного обліку та контролю. Згідно з поширеним визначенням, тіньова економіка – це «господарська діяльність, яка здійснюється поза державним обліком та контролем і тому не відображається в офіційній статистиці».

Цифрова трансформація – це не просто впровадження нових технологій. Це фундаментальне перетворення бізнесу, державних інституцій або суспільства в цілому, яке передбачає перегляд стратегій, бізнес-моделей, процесів і культури, щоб ефективно використовувати цифрові технології для досягнення нових цілей.

У контексті статті, цифрова трансформація в енергетичному секторі означає перехід від застарілих, непрозорих систем до сучасних, автоматизованих та інтегрованих. Це дозволяє не тільки підвищити ефективність, а й:

- зробити управління прозорим із використанням цифрових платформ для моніторингу руху енергоносіїв, що дозволяє боротися з корупцією та тіньовою економікою;

- підвищити безпеку шляхом кіберзахисту, який стає ключовим елементом, оскільки управління енергооб'єктами переходить в онлайн режим;

- змінити криміногенну ситуацію у сфері тіньових схем, які базувалися на «подвійній бухгалтерії», що стає складнішим, але водночас з'являються нові види кіберзлочинів.

Ключовими ознаками тіньової економіки є: неофіційність (прихованість від державних органів), уникнення сплати податків та інших обов'язкових платежів, нерідко – порушення чинного законодавства (хоча тіньова діяльність може включати і формально законні операції, що навмисно не декларуються). Важливо зазначити, що не вся тіньова економіка пов'язана зі злочинністю: наприклад, дрібне неформальне виробництво або послуги «без паперів» (хатні господарства, handyman тощо) також відносяться до тіні, хоча не є кримінально караними. Втім, значна частина тіньових операцій у ПЕК має саме протиправний характер або тісно межує з порушенням закону – адже йдеться про великі грошові потоки, матеріальні ресурси та регульовані ринки, де дотримання правил є критично важливим.

Основні риси тіньової економіки в паливно-енергетичному комплексі збігаються із загальними характеристиками тінізації, але мають і свою специфіку з огляду на особливості галузі. Загалом тіньова діяльність у ПЕК характеризується:

- масштабністю та системністю – тіньові практики пронизують усі сегменти ПЕК – від видобутку енергоресурсів до транспортування, переробки, збуту та споживання. Це не поодинокі випадки, а розгалужені схеми, що можуть діяти роками. Ці явища набули стійкого, відтворюваного характеру, тобто втрати були не одноразові, а хронічні;

- конспіративністю та латентністю – учасники тіньових схем, як правило, вживають заходів маскування: подвійна бухгалтерія (офіційна і «для себе»), використання фіктивних фірм-прокладок, підкуп контролюючих органів тощо. Це ускладнює виявлення і облік тіньової діяльності;

- корупційною зумовленістю – тіньова економіка в енергетиці майже завжди пов'язана з корупцією – без «протекції» з боку посадових осіб масштабні схеми не могли б довго існувати. Корупція виступає і каталізатором, і «мастилом» тіньових механізмів. Зокрема, неформальні домовленості на високому рівні дозволяють певним групам отримувати надприбутки, обходячи закон, а корумповані контролери та правоохоронці закривають очі на порушення. Це породжує інституційну толерантність до тінізації: навіть коли проблеми відомі, бракує політичної волі для їх викорінення.

Форми прояву тіньової економіки в ПЕК дуже різноманітні – від суто «тіньових» (що повністю перебувають поза правовим полем) до «сірих» (коли формально є дотримання окремих норм, але по суті здійснюються махінації). Основні форми можна класифікувати за стадіями руху енергоресурсів:

- неврахований видобуток та виробництво – наприклад, нелегальний видобуток вугілля в закритих шахтах чи відкритим способом («копанки»); крадіжки нафти або газу з родовищ та трубопроводів; виробництво нафтопродуктів на «мінізаводах» без ліцензії або з порушенням технології. Такі операції часто маскуються під законні (змішування

нелегальної продукції з офіційною, фальсифікація документів тощо);

- контрабанда енергоносіїв – незаконне їх переміщення через митний кордон. Це стосується передусім нафтопродуктів та скрапленого газу, які є підакцизними товарами;

- фіктивні постачання та документообіг – оформлення удаваних операцій купівлі-продажу енергоносіїв чи обладнання, за якими фактично не відбувається руху товару, а лише перекачуються гроші з метою розкрадання чи відмивання. Як правило, залучаються низки фірм-прокладок;

- подвійна звітність і ухилення від оподаткування – майже стандартною практикою в бізнес-секторі України є ведення двох паралельних бухгалтерій – офіційної (для податкової) та реальної, що відображає усі грошові потоки. У паливно-енергетичній сфері масштаби ухилення від податків дуже відчутні, адже ставки податків і акцизів на паливо високі;

- відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом – усі значні тіньові прибутки потребують легалізації, і енергетичний сектор – не виняток. Легалізація (відмивання) коштів полягає у наданні їм правомірного вигляду через різноманітні операції: інвестиції у законні бізнеси, купівлю активів, перекази за кордон, використання офшорних рахунків, фіктивні кредити тощо. В Україні функції фінансової розвідки виконує Держслужба фінмоніторингу, яка відстежує підозрілі транзакції. Проте через складність багатоетапних схем далеко не завжди вдається довести зв'язок коштів із конкретним предикатним злочином у ПЕК. Енергетичні «тіньовики» нерідко користуються послугами професійних транзитерів і конвертаційних центрів. За спостереженнями фахівців, сформувалися цілі злочинні групи, що спеціалізуються на легалізації тіньових доходів і подальшому їх переправленні за кордон або реінвестуванні у легальні проекти.

Отже, тіньова економіка в ПЕК багатоврівнева: вона включає первинні злочинні дії (контрабанда, крадіжки, шахрайство, службові зловживання), вторинні допоміжні дії (фальсифікація документів, хабарництво, порушення обліку) та кінцеву стадію – легалізацію здобутих незаконних прибутків.

Коло осіб, залучених до тіньової економіки в ПЕК, є надзвичайно широким – від вищих керівників галузі до рядових працівників. Відповідно до результатів кримінологічних досліджень, усіх правопорушників умовно можна поділити на дві основні групи:

- організатори та вигодонабувачі тіньових схем – це матеріально відповідальні особи та управлінці в паливно-енергетичному комплексі – власники або співвласники енергетичних підприємств, топ-менеджмент, посадові особи, які мають контроль над ресурсами або фінансами галузі. Вони, як правило, мають високий рівень освіти та добре обізнані з нормами законодавства. Саме тому такі особи здатні цілеспрямовано використовувати прогалини закону для незаконного збагачення. Це – еліта тіньової економіки, яка отримує левову частку прибутків. У їх мотивації домінує користь (меркантильна зацікавленість): прагнення максимізувати особистий прибуток, збільшити свій вплив і капітал. Нерідко мотив збагачення поєднується з бажанням зміцнити монопольне становище на ринку, отримати неформальні важелі контролю. Вони ретельно планують злочинну діяльність, залучають корупційні зв'язки, користуються послугами фінансових і юридичних радників для маскуванню своїх дій.

Значна частина таких правопорушень носить організований характер – створюються стійкі злочинні угруповання, розподіляються ролі (організатори, підбурювачі, пособники). У багатьох випадках ці групи мають риси організованих злочинних організацій (ОЗУ), коли їх діяльність триває тривалий час і охоплює різні регіони та сфери (виробництво, торгівля, банківські операції тощо);

- виконавці низової ланки та епізодичні учасники – до цієї категорії відносять інших осіб, залучених у тіньові схеми, які не є їх ідеологами, але виконують конкретні протиправні операції. Це можуть бути рядові працівники підприємств (наприклад, касири, комірники, оператори, які за вказівкою керівництва ведуть «чорну» бухгалтерію чи здійснюють махінації), водії, що перевозять контрабандний товар, охоронці, що пропускають викрадене паливо тощо. Сюди ж належать і дрібні підприємці, які працюють «в тіні» (власники нелегаль-

них АЗС, посередники). Їх об'єднує головний мотив: матеріальна вигода будь-якими доступними засобами. Для багатьох з них тіньові заробітки – спосіб виживання або можливість отримувати додатковий дохід, який неможливий у легальному полі через низькі зарплати чи відсутність робочих місць.

Донедавна тіньові схеми в енергетиці були переважно офлайн. Це проявлялось у незаконному видобутку, «чорна» готівка та фізичні маніпуляції з лічильниками. Однак, з розвитком цифрових технологій, ці схеми стали більш складними та важкими для виявлення.

Злочинці використовують хакерські атаки для втручання в електронні системи обліку. Це дозволяє приховати реальні обсяги видобутку, постачання або споживання енергоносіїв. Крім того, для відмивання коштів, отриманих від незаконної діяльності, злочинці все частіше використовують криптовалюту. Це забезпечує анонімність, ускладнює відстеження транзакцій і дозволяє вивести капітал за кордон.

За допомогою цифрового документообігу та фіктивних електронних компаній шахраї можуть імітувати поставки, створювати подвійну бухгалтерію та ухилятися від сплати податків, залишаючись непоміченими для традиційних форм контролю.

Таким чином, у суспільстві сформувалася певна толерантність до тіньових заробітків, особливо коли це не стосувалося безпосередньо життя і здоров'я громадян. Лише останніми роками, із зміцненням антикорупційних інституцій та впливом громадянського суспільства, спостерігається зрушення – поступове усвідомлення, що тіньова економіка в енергетиці завдає шкоди кожному (через гіршу якість послуг, вищі тарифи, екологічні ризики, втрату бюджетних коштів). Втім, зміна суспільних установок – тривалий процес.

Значна частина паливно-енергетичного комплексу в Україні належить державі або залежить від державного регулювання (обленерго, «Нафтогаз», «Енергоатом», шахти тощо). Недосконале корпоративне управління, політичне втручання в роботу держпідприємств створюють передумови для тіньових схем. Причина – відсутність належного контролю за фінансово-господарською діяльністю: керівники підприємств у змові з кураторами

з міністерств фактично здійснювали «приховану приватизацію прибутків», залишаючи державі лише збитки та зобов'язання (борги по зарплаті, екологічні проблеми, аварії). Отже, слабкий внутрішній контроль і корумпованість менеджменту – ґрунт для тіньових операцій у будь-якій держкомпанії. Навіть коли запроваджувалися наглядові ради, конкурсні призначення тощо – ці інститути не завжди були ефективними або їх рішення блокувалися. Як результат, більшість злочинів у сфері ПЕК, що потрапляють у судову статистику, припадають саме на державний сектор (розкрадання в «Енерговугіллі», облгазах, «Укргазвидобуванні» тощо).

Окремо слід відзначити чинники, що останнім часом суттєво вплинули на ситуацію. Агресія Росії проти України, що триває з 2014 р. і особливо її ескалація у 2022 р., створили нові виклики: війна оголила проблеми енергетичної безпеки, що раніше ігнорувалися: наприклад, у мирний час значна частина пального надходила з Росії та Білорусі, часто «в сірій зоні», тепер ці канали закрито, і це відразу висвітило, скільки Україна втрачала на непрозорих схемах (до 2022 р. велика частка дизпалива потрапляла через підставні фірми Медведчука, які платили мінімум податків). Зараз же відбувається переформатування ринку, і це шанс позбутися старих тіньових практик – але за умови належної політики держави.

Підсумовуючи, можна сказати, що тіньова економіка в ПЕК – продукт середовища, де поєдналися висока матеріальна зацікавленість (значні вигоди від порушення закону) з низьким ризиком покарання (слабкий контроль, корумпованість, недоліки закону). Допоки це співвідношення не зміниться (тобто тіньові схеми не стануть економічно не вигідними чи надто ризикованими для учасників), доти вони відтворюватимуться. Державна політика має бути спрямована на усунення підґрунтя тінізації.

Важливо зазначити, що цифрові інструменти є не лише загрозою, а й основним рішенням для подолання тінізації у сфері економіки. Їх впровадження може кардинально змінити ситуацію. Так, створення єдиної цифрової платформи для моніторингу руху енергоносіїв, дозволить в режимі реального часу відстежувати

кожен етап – від видобутку до споживання. Це мінімізує можливості для маніпуляцій. Використання технологій великих даних і штучного інтелекту дає змогу аналізувати мільйони транзакцій, виявляти підозрілі схеми та аномалії. Це дозволяє правоохоронним органам виявляти злочини на ранніх стадіях.

Цифрові інструменти (автоматизований обмін податковою інформацією) сприяють ефективнішій співпраці з іноземними партнерами. Це життєво важливо для боротьби з транснаціональною контрабандою. Саме тому, для ефективної протидії тіньовій економіці корисно врахувати практики інших країн. Паливно-енергетичний комплекс – сфера, де схожі проблеми виникають у багатьох державах, тож існують напрацювання у боротьбі з ними. Розглянемо приклади Європейського Союзу та США.

У країнах ЄС діє комплексна система регулювання енергетики, яка зменшує простір для тіньових операцій. По-перше, впроваджено жорсткі правила обліку і контролю за переміщенням підакцизних товарів. Функціонує Єдина система контролю за переміщенням акцизних товарів (EMCS), що відстежує рух пального від нафтопереробного заводу до заправки в режимі реального часу. Це ускладнює контрабанду і махінації: кожна партія має електронний акцизний документ, і відхилення від маршруту відразу фіксується. По-друге, високий рівень інституційної спроможності: митні служби, фінансова поліція (наприклад, Guardia di Finanza в Італії), податкові органи мають достатні повноваження і технічні засоби для виявлення злочинів. В Італії, де в 1990-х мафія контролювала значну частку ринку пального, влада застосувала спеціальні підрозділи фінансової гвардії, які проводили раптові перевірки заправок на предмет нелегального пального, ввела обов'язкові лічильники на потоки пального, що онлайн передавали дані податковим органам. Як результат, частку контрафактного палива вдалося суттєво скоротити. У Німеччині діє ефективна система видачі ліцензій та квот на викиди (ETS), яка теж мінімізує нелегальний обіг (спроби шахрайства з квотами швидко присікаються фінансовими регуляторами). Також важливий аспект – прозорість власності і конкуренція:

в ЄС великі енергокомпанії публічні, звітують перед акціонерами, проходять аудит за міжнародними стандартами. Це не виключає зловживань, але робить їх більш ризикованими для менеджменту (бо висока ймовірність викриття та судових позовів від міноритаріїв). У сфері корупції діють суворі правила: зокрема, Директива ЄС 2017/1371 («про боротьбу з шахрайством проти фінансових інтересів Союзу») зобов'язує держави криміналізувати корупційні діяння, що шкодять бюджету ЄС. А Офіс з боротьби із шахрайством (OLAF) слідкує, щоб єврофонди в енергетиці не розкрадалися, проводячи власні розслідування. Таким чином, у Європі вибудовано багаторівневу інфраструктуру протидії тіньовим схемам: нормативну (директиви, гармонізація законів), інституційну (спеціалізовані органи), технічну (системи обліку, спостереження).

Це дає результати. Наприклад, за дослідженнями Stockholm School of Economics, рівень тіньової економіки у 2022 р. становив 17,9% ВВП в Естонії, 26,5% – в Латвії, 25,1% – в Литві. Для порівняння, Україна мала 32% (2021). Тобто у прибалтійських країнах, що мали схожий стартовий рівень тінізації у 1990-х, тепер ситуація помітно краща. Причини успіху: комплексні реформи, зниження мотивів ховатись (наприклад, зменшення податків, спрощення їх сплати), невідворотність покарання. В Естонії підприємці знають, що шанс бути спійманим за виплату зарплат «у конверті» – понад 75%, згідно з опитуваннями, отже більшість не ризикує. В Україні ж донедавна шанс бути спійманим за масштабні порушення в ПЕК був дуже малий, що і породжувало всюдозволеність.

У США паливно-енергетичний комплекс здебільшого в приватних руках, але держава забезпечує жорстке правозастосування. Існують спеціалізовані підрозділи ФБР та митно-прикордонної служби, що відстежують контрабанду пального, діяльність «паливної мафії». Крім того, у США працює механізм угод про визнання винуватості та компенсацію: фігуранти економічних злочинів часто погоджуються компенсувати збитки й співпрацювати, щоб отримати менше покарання.

Це один зі способів, як США борються з міжнародною тіньовою економікою: через санкції

і переслідування іноземних корупціонерів, якщо їхні оборудки зачіпають фінансову систему США. Так, під санкціями Казначейства США опинився український олігарх Дмитро Фірташ, якого звинувачують у використанні монополії на розподіл газу в Україні для корупційних схем – наразі вирішується питання про екстрадицію Фірташа до США. Отже, американський підхід – невідворотність покарання та глобальність юрисдикції – є серйозним запобіжником для міжнародних тінювиків.

Таким чином, міжнародний досвід демонструє: подолати тінюву економіку в енергетиці можливо, якщо застосовувати системний підхід. Необхідна політична воля на найвищому рівні, аби зламати корупційні зв'язки та “дахи”; важливі інституційні реформи – створення незалежного регулятора, фінансової поліції, посилення митної служби; прозорість і діджиталізація – потужний інструмент, що ускладнює тінюві операції; міжнародна співпраця – інтеграція у глобальні ініціативи (EITI, FATF, GRECO) забезпечує додатковий тиск і допомогу у проведенні реформ.

Україна вже взяла курс на запозичення цього досвіду – зокрема, виконує Антикорупційну стратегію, імплементує норми ЄС у енергетичне законодавство, співпрацює з митними аташе США та ЄС для протидії контрабанді. Проте, як видно з наведених вище прикладів, попереду ще багато роботи, щоб український ПЕК із «тінюво-кланового» сектору перетворити на прозорий і конкурентний.

Висновки: Тінюва економіка у паливно-енергетичному комплексі України – явище складне, багатоаспектне і вкрай небезпечне для держави. В ході дослідження встановлено, що тінювація ПЕК носить системний характер, сформувавши паралельну «неофіційну» підсистему відносин у енергетиці, де обертаються величезні ресурси поза державним контролем. Основні форми прояву цього явища включають: контрабанду енергоносіїв, фіктивні операції та шахрайство з фінансовими потоками, ухилення від оподаткування через подвійний облік, відмивання злочинних доходів, а також

пов'язану з усім цим корупцію. Суб'єктами таких правопорушень є як високопосадові особи та олігархи (організатори схем), так і пересічні працівники, виконавці «на місцях». Головним мотивом виступає корислива зацікавленість – швидке і велике збагачення за рахунок державних чи суспільних ресурсів. Сприяють цьому недосконалість законів, слабкість інституцій, толерантність суспільства до «тінювих» практик в минулому.

Міжнародний досвід (ЄС, США, країни Балтії) демонструє, що знизити рівень тінювої економіки можна за рахунок комплексних реформ: дерегуляції та спрощення умов ведення бізнесу (щоб менше стимулів іти в тінь), одночасно – підвищення контролю і відповідальності (щоб більше ризиків для порушників), максимальна цифровізація, прозорість та залучення громадянського суспільства до моніторингу. У балтійських країнах за 15 років тінюву економіку скоротили до ~20–25% ВВП, що позитивно вплинуло на їх розвиток. Україна, беручи курс на євроінтеграцію, також імплементує відповідні норми і практики, але цьому заважають «старі» корупційно-тінюві структури, які все ще мають вплив.

Цифрова трансформація є неминучою. Її вплив на тінюву економіку залежить від того, чи держава використовує її як стратегічний інструмент прозорості та контролю, чи дозволить злочинцям використовувати її для приховування своїх схем. Запровадження та системна реалізація превентивних заходів сприятиме детінізації ПЕК, зокрема: приведення законодавства у відповідність до європейських стандартів; інституційні зміни – забезпечення реальної незалежності та спроможності регулятора і правоохоронних органів (включно з кадровим та технічним посиленням БЕБ, антикорупційних органів); проактивні превентивні заходи – тотальну цифрову фіксацію обігу енергоносіїв, ліквідацію лазівок для махінацій, посилений контроль за ризиковими операціями; антикорупційні кроки – прозорість, аудит, захист викривачів, неминучість покарання хабарників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (із наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.

2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів : Закон України від 09.12.2023 № 3513-IX // Відомості Верховної Ради України. 2024. № 1. Ст. 4.
3. Anti-Corruption Review of the Energy Sector in Ukraine / Organisation for Economic Co-operation and Development. – Paris : OECD Publishing, 2021. – 156 p.
4. Злочинність у паливно-енергетичній сфері України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія / [Б. М. Головкін, Г. Ю. Дарнопих, І. О. Христич та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук Б. М. Головкіна ; НДІ вивчення проблем злочинності ім. В. В. Сташиса НАПрН України. – Харків : Право, 2013. – 248 с.
5. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам у сфері паливно-енергетичного комплексу України : монографія / Т. В. Корнякова, В. В. Франчук. – Дніпро : ЛІРА, 2018. 200 с.
6. Корупція на підприємствах ПЕК – наймасштабніша серед сфер економіки... : прес-реліз НАБУ від 17.08.2017. URL: <https://tyzhden.ua> (дата звернення: 16.07.2025).
7. Рахункова палата України. Висновки експертів про рівень тінізації економіки (2017) «Рівень тінізації економіки досяг майже 40 % ВВП, що перевищує критичне значення для безпеки». URL: <https://nasu-periodicals.org.ua> (дата звернення: 16.07.2025).
8. Ernst & Young ; Mastercard. Дослідження стану тіньової економіки України, 2018. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/doslidjennya-tinovoji-ekonomiki-v-ukrayini--mayje-chvert-vvp--abo-846-mlrd-griven--perebuyaye-v-tini> (дата звернення: 20.07.2025).
9. Міністерство економіки України. Аналітична записка: Загальні тенденції тіньової економіки, 2021. [URL: <https://me.gov.ua> (дата звернення: 17.07.2025).
10. ПеревірАЗС.info : інтерактивна мапа Нафтогазової Асоціації України (дані станом на травень 2025 р.: 428 нелегальних АЗС) URL: <https://oilers.org.ua> (дата звернення: 16.07.2025).
11. ДБР викрило масштабну схему контрабанди російського пального // Слово і Діло. – 11 верес. 2021 р. URL: <https://slovoidilo.ua> (дата звернення: 16.07.2025).